

Ks. BOLESŁAW KUMOR (Kraków)

OBSADA ARCYBISKUPSTWA ORMIAŃSKO-KATOLICKIEGO WE LWOWIE W LATACH NIEWOLI NARODOWEJ (1772—1918)

Biskupstwo ormiańskie we Lwowie powstało w 1361 r. jako arcybiskupstwo, a jego pierwszy arcybiskup Grzegorz Wielki (1361—1374) otrzymał święcenia biskupie z rąk Mesrobiasza, patriarchy cylicyjskiego w Sis (1361), a od króla Kazimierza Wielkiego przywilej pełnej swobody religijnej i potwierdzenie istniejącego już biskupstwa (20 I 1367)¹. Ormianie polscy przystąpili do unii kościelnej ze Stolicą Apostolską w 1630 r. za abpa Mikołaja Torosowicza (1626—1681), ale jej utwierdzenia i recepcji przez wszystkie parafie ormiańskie w Polsce dokonał abp Wartan Hunanian (1686—1715)². Obsada arcybiskupstwa w okresie przedrozbiorowym odbywała się drogą wyboru kandydata przez nację ormiańską (duchowni i świeccy). Kandydata zatwierdzał król polski, następnie nuncjusz apostolski w Warszawie przeprowadzał proces informacyjny i akta procesu przesyłał do Rzymu, po czym następowała prekonizacja papieska. Taki tryb postępowania był obowiązkowy od 1675 r., kiedy to arcybiskup Mikołaj Torosowicz otrzymał koadiutora z prawem następstwa w osobie ks. Wartana Hunaniana³.

* W przypisach zastosowano następujące skróty:

ASV — Archivum Secretum Vaticanum

Hier. cath. — *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, ed. C. Eubel [...], t. 1—8, Patavii 1913—1968.

PSB — *Polski słownik biograficzny*

SPTK — *Słownik polskich teologów katolickich*

¹ G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia*, Roma 1971, s. 19—22 (tu przytoczono obydwa dokumenty); W. Abraham, *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, s. 348—350; Cz. Lechicki, *Kościół ormiański w Polsce*, Lwów 1928, s. 33—34; M. Oleś, *The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356—1519)*, Roma 1966, s. 25 n.

² G. Petrowicz, *L'Unione degli Armeni in Polonia con la Santa Sede (1626—1681)*, Roma 1950; G. Petrowicz, *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. P. 3 (1686—1954). Roma 1988, s. 2 nn.; M. Bohosiewicz, *Hunanian Wartan*, PSB. t. 10 s. 106—107.

³ Hier. cath. vol. 5 s. 243; Z. Obertyński, *Unia Ormian Polskich* [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 1 cz. 2. Poznań 1974, s. 340.

Za rządów abpa Jakuba Augustynowicza (1752—1783) archidiecezja przeszła pod panowanie Austrii. Według *Status dioecesis Leopoliensis Armenae a.D. 1772, die 21 mensis Octobris*⁴, archidiecezja ta obejmowała całe państwo polsko-litewskie oraz Mołdawię i Wołoszczyznę. Nadto z upoważnienia Kongregacji Rozkrzewiania Wiary arcybiskup ormiański miał powierzona misję na Krymie, gdzie pracowało dwóch misjonarzy. Wszyscy księża w diecezji żyli w celibacie i kształcili się w Kolegium Papieskim we Lwowie u teatynów. *Status* z 1772 r. załączył stan archidiecezji, sporządzony w czasie wizytacji generalnej w 1763 r. Przedstawia go poniższa tabela:

Tabela 1.

STAN ARCHIDIECEZJI LWOWSKIEJ OBRZĄDKU ORMIAŃSKIEGO W 1763 R.

Lp.	Parafia	Liczba		
		Placówek duszpasterskich	Kapłanów	Wiernych
	1. Województwo ruskie			
1	Lwów	3	12	300
2	Stanisławów	1	5	385
3	Tyśmienica	1	1	385
4	Łysiec	1	2	272
5	Obertyn	1	1	18
6	Jazłowiec	1	1	6
7	Horodenka	1	1	430
8	Kuty	1	1	451
9	Sniatyń	1	2	341
	2. Województwo podolskie			
10	Kamieniec Podolski	3	5	328
11	Złoczów	1	2	30
12	Brzeżany	1	2	106
13	Zwaniec „Kościół spalony, wierni rozproszeni”			
14	Mohylów	1	2	88
15	Raszków	1	2	89
16	Józefgród	1	1	Parochiani dissipati
	3. Województwo chełmskie			
17	Zamość	1	1	18
	4. Województwo wołyńskie			
18	Łuck	1	1	4
	Łącznie	20	41	3251

⁴ ASV Archiv. Nunz. di Polonia, vol. 138 (vescovadi Armeni Lwów, Bacovia, Bianca Russia etc.) k. 5—6, 9—11.

Archidiecezja liczyła w granicach Polski 18 parafii (w tym 2 zdeorganizowane), 41 kapłanów, 20 kościołów i 3 251 wiernych, z czego aż 9 parafii, 11 kościołów, 26 kapłanów i 2 588 wiernych znajdowało się w województwie ruskim.

W związku z nowymi granicami politycznymi po pierwszym rozbiore (1772) granice archidiecezji „ad praesens intra limites Minoris Poloniae continentur”. Według relacji arcybiskupa Jakuba Tumanowicza z 21 II 1788 r. zatrzymał on jurysdykcję nad parafiami ormiańskimi, które pozostały przy Polsce⁵. Na prośbę abpa Augustynowicza (1751—1783) cesarz Józef II dał arcybiskupom ormiańskim stałe uposażenie⁶. Jeszcze za czasów Rzeczypospolitej abp Augustynowicz otrzymał zgodę króla na dobranie sobie koadiutora w osobie Jakuba Waleriana Tumanowicza. Jego proces informacyjny podaje, niestety błędnie, że we Lwowie mieszkało 500 Ormian, że były tu trzy parafie ormiańskie i że cała archidiecezja liczyła ich 22 oraz klasztor żeński benedyktynek ormiańskich. Prekonizacja biskupa Tumanowicza nastąpiła 16 XII 1771 r., a wręczenie paliusza 28 XI 1783 r.⁷

Rządy józefińskie wprowadziły wiele zmian i kasat w archidiecezji w granicach galicyjskich. M.in. przeprowadzono regulację parafii i liczby księży ormiańskich. Z 12 parafii w Galicji zamknięto trzy (Obertyn, Zło-

Tabela 2.

ARCHIDIECEZJA LWOWSKA OBRZĄDKU ORMIAŃSKIEGO W 1787 R.

Lp.	Parafia	Liczba wiernych
1	1. Powiat lwowski	212
	Lwów	
2	2. Powiat stanisławowski	340
	Stanisławów	
3	Łysiec	280
4	Tyśmienice	375
5	Kuty	396
6	3. Powiat zaleszczycki	496
	Śniatyn	
7	Horodenka	403
8	Brzeżany	171
Łącznie	8	2723

⁵ ASV Nunz. di Vars. vol. 149 (vescovadi graeci, Arcivescovo Armeno) k. 142 n. (abp Tumanowicz do nunc. apost. F. Saluzzo, 21 II 1788).

⁶ W. Chotkowski, *Historia polityczna Kościoła w Galicji za rządów Marii Teresy*, t. 2. Kraków 1909, s. 391—395.

⁷ Hier. cath. vol. 6 s. 260; G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 187 n.

czów, Zamość), a pozostawiono tylko osiem. We Lwowie zamknięto nadto kościoły św. Krzyża i św. Anny. Parafia Obertyn przeszła pod jurysdykcję arcybiskupów lwowskich ob. łac. w zamian za przekazanie jurysdykcji arcybiskupom ormiańskim nad katolikami ob. łac. w parafii Łysiec (159 katolików ob. łac.)⁸. Po józefińskiej regulacji organizacja parafialna w archidiecezji w granicach Galicji przedstawiała się następująco⁹:

Dnia 2 IX 1798 r. zmarł we Lwowie abp Tumanowicz. W związku z tym wyłoniła się po raz pierwszy w nowej sytuacji politycznej sprawa obsady arcybiskupstwa. Patentem z 20 II 1779 r. cesarzowa Maria Teresa zastrzegła sobie i swoim następcom nieograniczone prawo mianowania według własnego uznania biskupów greckokatolickich spośród duchowieństwa zakonnego i diecezjalnego¹⁰. W oparciu o ten patent cesarzowa mianowała 28 I 1779 r. biskupem gr. kat. we Lwowie ks. Piotra Bielańskiego, którego potwierdził na urzędzie metropolita kijowski Jazon Smogorzewski (1780)¹¹. Fakt ten był zgodny z decyzją cesarzowej z 22 III 1777 r., kiedy postanowiła: „ponieważ Królestwo Galicji i Lodomerii zostały przeze mnie rewindykowane jako oderwane od Królestwa Węgier, przeto należy tam w sprawach kościelnych wykonywać wszystkie prawa króla apostolskiego we wszystkich wypadkach, podobnie jak na Węgrzech”. W oparciu o te prawa cesarzowa narzuciła (18 IV 1778) metropolicie lwowskiemu ob. łac. W. H. Sierakowskiemu koadiutora z prawem następstwa w osobie ks. Ferdynanda Kickiego¹².

Najpóźniej cesarz uzyskał prawo nominacji arcybiskupa ormiańskiego we Lwowie. Abp Tumanowicz, zgodnie ze zwyczajem, został wybrany koadiutorem z prawem następstwa przez kler i starszych nacji ormiańskiej, wybór zatwierdziła Kongregacja Rozkrzewiania Wiary, a papież Klemens XIV mianował go na to stanowisko 16 XII 1771. Po śmierci abpa Augustynowicza (11 I 1783), rządy kościelne w archidiecezji przejął bez przeszkód ze strony władz austriackich abp Tumanowicz, a 29 XI 1783 r. Pius VI przysłał mu paliusz¹³. Po śmierci abpa Tumanowicza nastąpiły poważne zmiany w procesie obsady arcybis-

⁸ W. Chotkowski, jw. t. 2 s. 503 n.; *Relacje arcybiskupów lwowskich 1575—1794*, wyd. T. Długosz, Lwów 1937, s. 132 n., 143.

⁹ Allgemeines Verwaltungsarchiv. Wien. Alta Kultus Akten (AKA) 33 fasc. 140 Armen. Erzbisthum Lemberg. Nr 633 ex Julio 1787: Ausweis der armenische Pfarren in Galizien mit ihrer Volksmenge.

¹⁰ W. Chotkowski, jw., t. 2 s. 436.

¹¹ Tamże s. 489; *Epistolae Jasonis Junosza Smogorzewskij Metropolitae Kijoviensis Catholici (1780—1788)*, ed. A. G. Welykyj, Romae 1965, nr 118 s. 245—246, nr 122 s. 249—250, nr 119 s. 246—249.

¹² B. Kumor, *Obsada metropolii lwowskiej obrządku łacińskiego w latach 1780—1850*, „Folia Societatis Scientiarum Lublinensis” 18:1975 s. 96, 98.

¹³ Hier. cath. vol. 6 s. 260.

kupstwa. Cesarz Franciszek II zacieśnił krąg wyborców wyłącznie do duchowieństwa. Starsi nacji zostali wykluczeni. Cesarz zachował wybory, ale duchowieństwo miało odtąd wybierać trzech kandydatów i przedstawić ich listę cesarzowi do wyboru za pośrednictwem Gubernium lwowskiego. Wybór i nominację cesarz zarezerwował dla siebie i swoich następców (13 IX 1798)¹⁴. W oparciu o te rozporządzenia cesarskie duchowieństwo ormiańskie (kapituła i proboszczowie), zgromadzone w lutym 1798 r. we Lwowie wybrało następujących kandydatów:

1. Ks. Józef Szymonowicz, który otrzymał 17 głosów, studiował filozofię i teologię w Kolegium Papieskim teatynów we Lwowie, następnie pracował w nuncjaturze apostolskiej w Warszawie, był kaznodzieją katedralnym we Lwowie, przez 16 lat był wikariuszem i duszpasterzem w ormiańskich parafiach. W 1785 r. został wikariuszem generalnym abpa Tumanowicza, w 1787 r. prezesem Konsystorza Arcybiskupiego, a we wrześniu 1798 r. został wybrany wikariuszem kapitulnym i administratorem archidiecezji. Znał dobrze język polski, niemiecki, francuski, włoski i łaciński.

2. Ks. Marek Nikorowicz otrzymał 9 głosów. Urodzony we Lwowie (1749), ukończył studia filozoficzne i teologiczne we Lwowie, doktoryzował się z teologii w Rzymie. Po powrocie do Polski został kaznodzieją katedralnym przez cztery lata, w 1785 r. został kanclerzem Konsystorza Arcybiskupiego, w 1788 r. dziekanem kapituły, a w roku 1797 wikariuszem generalnym. Znał język polski, francuski i łaciński.

3. Trzecie miejsce zajął ks. Samuel Cyryl Stefanowicz, który otrzymał 8 głosów. Po studiach we Lwowie i święceniach kapłańskich został kaznodzieją katedralnym i prokuratorem katedry ormiańskiej. Pracował również w konsystorzu. Cieszył się dobrą opinią, znał język polski, francuski i łaciński.

Te kandydaty przedstawił cesarzowi Franciszkowi II gubernator lwowski Johann hr. Gaisruch (1795—1801)¹⁵. Zgodnie z wnioskiem gubernialnym i Kancelarii Nadwornej Franciszek II zamianował (17 XII 1798) arcybiskupem ormiańskim we Lwowie ks. J. Szymonowicza. Prócz liczby oddanych na niego głosów, o wyborze jego osoby zadecydowała zapewne znajomość języka niemieckiego.

Wybór ks. Szymonowicza przypadł na wielki kryzys w Rzymie. Dnia 22 II 1798 r. rewolucyjna Francja aresztowała papieża Piusa VI i wywiozła go z Rzymu poprzez Sienę, Certosę, Florencję, Parmę, Turyn, Grenoble, umieściła w więzieniu w Walencji nad Rodanem, gdzie

¹⁴ G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 243.

¹⁵ Allgem. Verwalt. Wien. AKA 33 fasc. 140. Lemberger armen. Erzbisthum. Nr 209 ex Februario 1799.

zmarł 29 sierpnia 1799 r. Dopiero po wyborze Piusa VII (14 III 1800) i jego powrocie do Rzymu (3 VII 1800) można było podjąć starania o prekonizację papieską ks. Szymonowicza. Nominację cesarską władze wiedeńskie przekazały kard. Fr. Herzanowi, protektorowi Cesarstwa Austriackiego w Rzymie. Po przedstawieniu sprawy w Kurii papieskiej w Wenecji w maju 1800 r. wynikły dwie poważne trudności. Dnia 29 maja tr. kard. Herzan donosił do Wiednia, co następuje:

1° Papież obiecał prekonizować ks. Szymonowicza, jeżeli nuncjusz apostolski w Wiedniu Scilla Alojzy Ruffo (1783—1800) przeprowadzi proces informacyjny kandydata. Władze wiedeńskie dotąd nie zgadzały się, by taki proces przeprowadzał nuncjusz wiedeński. Przeprowadzenia takiego procesu nuncjusz może się podjąć tylko na zlecenie Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, której było podległe arcybiskupstwo ormiańskie we Lwowie.

2° Kard. Herzan zauważył, że Stolica Apostolska dotąd nie przyznała cesarzowi prawa prezenty i patronatu nad tymże arcybiskupstwem, dlatego bulla prekonizacyjna pomija wzmiankę o nominacji cesarskiej¹⁶.

W odpowiedzi Kancelaria Nadworna zgodziła się na obydwie warunki (5 VI 1800), wskutek czego dnia 12 VIII 1800 r. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary poleciła nuncjuszowi apostolskiemu w Wiedniu przeprowadzenie procesu informacyjnego. W jego następstwie papież Pius VII bullą *Ecclesiae archiepiscopali* z dnia 12 IX 1800 r. prekonizował ks. Szymonowicza na arcybiskupa ormiańskiego we Lwowie i tegoż dnia przesłał mu paliusz. Papież pominął w bulli sprawę prezenty i patronatu. W dniu 1 III 1801 r. metropolita lwowski ob. łac. Kajetan Kicki w asyście biskupa lwowskiego gr. kat. M. Skorodyńskiego i przemyskiego gr. kat. A. Angełłowicza udzielił sakry biskupiej ks. Szymonowiczowi w katedrze ormiańskiej we Lwowie. Abp Szymonowicz zmarł 3 X 1816 r. w 76 roku życia¹⁷.

Wybory następcy przeciągały się do roku 1817. Dnia 7 IV 1817 r. duchowieństwo ormiańskie, zgromadzone w katedrze lwowskiej, wybrało trzech kandydatów na wakującą stolicę arcybiskupią:

1. Ks. Kajetan Warteresiewicz urodził się 18 IV 1755 r. we Lwowie i tu ukończył studia teologiczne w Kolegium Papieskim teatynów. Święcenia kapłańskie otrzymał 26 VII 1779 r., a następnie pracował w duszpasterstwie parafialnym na wsi (1780/81), przez dwa lata był nauczycielem numizmatyki we Lwowie. Od 1781 r. duszpasterzował przy kate-

¹⁶ Tamże. AKA 33 Fasc. 140 Lemberg. armen. Erzbisthum. Nr 190 ex Septembri 1800.

¹⁷ Tamże. Nr 184 ex Januario 1801; Hier. cath. vol. 7 s. 236; G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 243 nn.

drze ormiańskiej, a od 1784 r. pracował w Konsystorzu Arcybiskupim (10 lat); w 1791 r. został kanonikiem kapituły ormiańskiej. W pierwszym głosowaniu otrzymał 10 głosów, w drugim zaś 12. Gubernator Galicji Franz baron Hauer zalecał go „jako człowieka szerokich wiadomości, nieposzlakowanych obyczajów, znającego języki: polski, niemiecki, włoski, francuski i łaciński”.

2. Drugim kandydatem, który otrzymał 7 głosów, był ks. Samuel Moszoro, proboszcz w Kutach i kanonik ormiański. Szkołę średnią ukończył w Stanisławowie, studia teologiczne na Uniwersytecie Lwowskim, święcenia kapłańskie przyjął w 1782 r. W latach 1782—1788 był wikariuszem, od 1788 r. proboszczem w Kutach, troską duszpasterską otoczył również wiernych ob. łac., od 1795 r. był dziekanem kuteńskim. Znał język polski, niemiecki i łaciński.

3. Ks. Samuel Stefanowicz otrzymał tylko 6 głosów. Urodził się 4 III 1755 r. w Łyścu. Studia humanistyczne ukończył u jezuitów (Stanisławów), filozofię i teologię w Kolegium Papieskim we Lwowie (od 1768). Święcenia kapłańskie otrzymał 26 VII 1778 r. Pracował jako wikariusz przy katedrze ormiańskiej, początkowo od 1778 r. jako wikariusz, od 1790 jako kanonik, od 1799 r. jako archidiakon kapituły archikatedralnej, od 1801 r. jako proboszcz przy tejże katedrze. W październiku 1816 r., po śmierci abpa Szymonowicza, został wybrany wikariuszem kapitulnym. Już w 1798 r. był kandydatem na arcybiskupa (na 3 miejscu). Gubernator charakteryzował go jako „gorliwego kapłana, dobrego kaznodzieję”. Przez 10 lat zarządzał zakładem dobroczynnym Mons Pius.

Dnia 22 VIII 1817 r. gubernator Hauer przesłał listę kandydatów do Nadwornej Kancelarii w Wiedniu¹⁸. Podobny układ terna i charakterystykę kandydatów podał najwyższy kanclerz Nadwornej Kancelarii Alojzy hr. Ugarte (24 VII 1817), na skutek czego cesarz Franciszek I zamianował (3 X 1817) arcybiskupem ob. orm. we Lwowie ks. Kajetana Warteresiewicza¹⁹. Tymczasem w Rzymie Pius VII na wniosek Kongregacji Rozkrzewiania Wiary prekonizował wprawdzie kandydata cesarskiego, ale w bulli ponownie pominięto sprawę jego nominacji przez cesarza, co niebawem zauważyła Nadworna Kancelaria Cesarska w liście do Franciszka I (28 V 1818)²⁰. Na interwencję tejże Kancelarii poprzez Ministerstwo Spraw Zagranicznych, ambasador austriacki w Rzymie donosił 4 V 1819 r., że papież jest gotów wygotować bullę, w któ-

¹⁸ Allgem. Verwaltung. Wien. AKA 33 Fasc. 140 Lemberg. armen. Erzbist. Nr 122 ex Octobri 1817 (Gubernium lwowskie do Nadwor. Kancelarii, 22 VIII 1817).

¹⁹ Tamże. Fasc. 140. Nr 122 ex Octobri 1817 (kanclerz Ugarte do cesarza Franciszka I, 24 VIII 1817; Dekret nominacyjny, 3 X 1817).

²⁰ Tamże. Nr 62 ex Julio 1818 (Kancel. Nadwor. do cesarza Franciszka I, 28 V 1818).

rej „przyzna Jego Majestatowi i jego następcom prawa prezenty i patronatu w stosunku do ormiańskiego arcybiskupstwa we Lwowie, ale pod warunkiem, że nuncjusz apostolski w Wiedniu przeprowadzi odpowiedni proces informacyjny kandydata”. Cesarz wyraził zgodę na przeprowadzenie procesu, a Pius VII wydał brewe *Inter caetera privilegia* w dniu 20 IX 1819 r., mocą którego postanowił na przyszłość:

1° Wyboru arcybiskupa lwowskiego ob. orm. ma dokonywać duchowieństwo katedralne wraz ze wszystkimi proboszczami archidiecezji i przedstawić cesarzowi trzech kandydatów.

2° Cesarz austriacki otrzymał prawo prezenty i patronatu i na mocy tego prawa wybiera jednego z trzech kandydatów, mianuje go arcybiskupem i przedstawia Stolicy Apostolskiej do prekonizacji.

3° Uposażenie arcybiskupstwa z funduszu religijnego miało wynosić 6 000 zł. ren. Uposażenie otrzymała również kapituła katedralna i duchowieństwo ormiańskie²¹.

W następstwie tych faktów Franciszek I zamianował ponownie 17 X 1819 r. ks. Warteresiewicza arcybiskupem ob. orm. we Lwowie: „Nos officio Nostro fungi ac iure Nostro regio patronatus uti volentes”. Tym razem Pius VII mocą bulli *Apostolatus officium* (21 II 1820) dokonał prekonizacji ks. Warteresiewicza na arcybiskupstwo lwowskie ob. orm. z formułą: „nominatio idonea Romano Pontifici pro tempore existenti facienda ad Charissimum in Christo filium Nostrum Franciscum hoc nomine primum Austriae imperatorem ex indulto apostolico spectare ac pertinere cognoscitur”. Tegoż dnia papież przesłał paliusz nowemu arcybiskupowi, który 16 VII 1820 r. przyjął święcenia biskupie w katedrze ormiańskiej we Lwowie z rąk metropolity ob. łac. Andrzeja Alojzego Ankwicza. Zmarł 6 II 1831 r.²²

Zgodnie z patentem Franciszka II z 13 IX 1798 r. i brewe papieskim z 20 IX 1819 r., po śmierci abpa Warteresiewicza duchowieństwo ormiańskie we Lwowie dokonało (14 III 1831) kolejnego wyboru kandydatów na stolicę ormiańską. Okazali się nimi:

1. Ks. Samuel Cyryl Stefanowicz, prepozyt kapituły i były administrator archidiecezji w latach 1816—1820.

2. Ks. Kajetan Mikołajewicz, kanonik katedralny i wikariusz kapituły.

3. Ks. Jan Krzysztofowicz, proboszcz w Tyśmienicy.

²¹ Bullarii Romani continuatio, t. 15, Romae 1853, s. 249—250 (nr 891); Hier. cath. vol. 7 s. 236; Allgem. Verwalt. Wien. AKA 33 Nr 62 ex Julio 1818 (Kancel. Nadwor. do cesarza Franciszka I), 28 V 1819; nr 173 ex Novembri 1819 (oryg. brewe Piusa VII, 20 IX 1819).

Allgem. Verwalt. Wien. Tamże. Fasc. 22 ex Aprili 1820 (kopie bulli papieskich); G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 279 nn.

Po otrzymaniu tej listy gubernator Galicji książę August Longin Lobkowitz (1826—1832) przedyskutował personalia kandydatów z metropolitą lwowskim A. A. Ankwiczem. Ten ostatni podkreślił cnoty i głębokie życie duchowne ks. Stefanowicza, który pod tym względem wysuwał się przed obydwu kandydatów. Tę opinię książę Lobkowitz przesłał do Nadwornej Kancelarii w Wiedniu (14 VII 1831), a ta we wniosku do cesarza (28 VII 1831) zalecała na pierwszym miejscu ks. Stefanowicza, chociaż zaznaczała, że kandydat „ma już 77 lat, ale jest zdrów i w dobrej kondycji”. W dniu 27 IX 1831 r. Franciszek I mianował ks. Stefanowicza arcybiskupem ormiańskim we Lwowie. Dnia 20 II 1832 r. Kongregacja Rozkrzewiania Wiary poparła jego prekonizację, co uczynił papież Grzegorz XVI mocą bulli *Cum Nos hodie* z dnia 13 III 1832 r.; 23 marca tr. przesłał mu paliusz. Dnia 1 lipca 1832 r. metropolita lwowski ob. łac. A. A. Ankwicz udzielił mu sakry biskupiej w ormiańskiej katedrze we Lwowie. Rządy jego w archidiecezji trwały 26 lat, jako że arcybiskup Stefanowicz dożył 104 lat życia. Według relacji 1830 r. archidiecezja obejmowała dziewięć parafii, jedną kapelanię lokalną, klasztor benedyktynek ormiańskich we Lwowie, a kapituła archikatedralna składała się z prałata prepozyta, trzech kanoników gremialnych i czterech kanoników honorowych²³.

Tymczasem konkordat austriacki z 1855 r. i patent Franciszka Józefa I z 7 V 1874 r. postanawiały, że cesarzowi przysługuje prawo patronatu, prezenty i nominacji biskupów wszystkich trzech obrządków katolickich. Przepisy państwowe wymagały od kandydatów na biskupstwa obywatelstwa austriackiego, odpowiedniej postawy moralnej i obywatelskiej oraz potrzebnych zdolności do pełnienia tak ważnego urzędu kościelnego. Kandydatów na stolice biskupie wysuwało Namiestnictwo we Lwowie, które miało obowiązek zasięgać opinii w tym zakresie od wszystkich biskupów galicyjskich z danej prowincji kościelnej. Ostateczną listę kandydatów formował sam namiestnik. Przy obsadzie arcybiskupstwa ormiańskiego nie zmieniono tej procedury.

Abp Stefanowicz po ukończeniu 102 roku życia zwrócił się (1 XII 1856) do Piusa IX z prośbą o koadiutora z prawem następstwa. Suplikę podobnej treści złożył pierwszy raz 30 III 1852 r. do Kongregacji Rozkrzewiania Wiary; pierwsza prośba pozostała bez odpowiedzi. W drugim przypadku Kongregacja zapytała w tej sprawie nuncjusza aposto-

²³ Allgem. Verwalt. Wien. Fasc. 140. Nr VI/219 October 1831 (Gubernium Lwowskie do Nadwor. Kancel. Cesarskiej, 14 VII 1831; Kancel. Nadwor. do cesarza Franciszka I, 28 VII 1831); Nr VI ex Junio 1832 (nominacja cesarska, 27 IX 1831); Nr VI/130 May 1832 (kopie bulli papieskich); Hier. cath. vol. 7 s. 237; *Catalogus universi cleri Archidioecesis Leopoliensis ritus Armeni p.a. D. 1856*, s. 6—16; G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 295 nn.

skiego w Wiedniu A. X. de Luce, a ten wysunął kandydaturę ks. Grzegorza Michała Szymonowicza, kanonika katedralnego, asesora sądu kościelnego i egzaminatora prosynodalnego (22 II 1857). Po uzyskaniu zgody Franciszka Józefa I papież Pius IX prekonizował go 8 IV 1857 r. na arcybiskupa tytularnego markopolitańskiego i koadiutora z prawem następstwa we Lwowie. W dniu 5 VII 1857 r. metropolita lwowski ob. łac. Łukasz Baraniecki udzielił mu sakry biskupiej, a 8 XII 1858 r. przejął rządy w archidiecezji; 15 IV 1859 r. otrzymał od papieża paliusz. W latach 1869/70 wziął udział w soborze watykańskim I. W 1873 r. archidiecezja liczyła 3 dekanaty, 10 parafii i 4820 wiernych²⁴.

Po śmierci arcybiskupa Szymonowicza (14 VI 1875) duchowieństwo ormiańskie w dniu 10 X 1875 r. dokonało wyboru trzech kandydatów na osieroconą stolicę arcybiskupią we Lwowie. Zostali nimi:

1. Ks. Grzegorz Józef Romaszkan. Urodził się 12 II 1809 r. w Kutach w rodzinie baronów ormiańskich. Po ukończeniu gimnazjum w Stanisławowie odbył studia filozoficzne i teologiczne na Uniwersytecie Lwowskim i tu (30 VIII 1834) został wyświęcony na kapłana. Pracował przy katedrze ormiańskiej we Lwowie jako wikariusz (od 1834), dyrektor Mons Pietatis (od 1845), kanonik kapituły ormiańskiej (1858), radca konsystorski (1873/75) i prepozyt kapituły. W czerwcu 1875 r. został wybrany wikariuszem kapitulnym i administratorem archidiecezji²⁵.

2. Ks. Izaak Mikołaj Isakowicz, proboszcz w Stanisławowie. Urodził się w Łyścu 6 XII 1824 r. jako syn Samuela i Rypsyny Słowackiej. Gimnazjum ukończył w Stanisławowie, filozofię i teologię studiował na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego; dnia 29 VI 1848 r. przyjął święcenia kapłańskie. Pracował jako wikariusz w Tyśmienicy, kapelan lokalny w Suczawie (1860—1865), następnie jako proboszcz i dziekan w Stanisławowie (od 1865); był kanonikiem honorowym kapituły ormiańskiej²⁶.

3. Ks. Kajetan Kajetanowicz urodził się w 1817 r. Po studiach filozoficznych i teologicznych we Lwowie przyjął w 1840 r. święcenia kapłańskie. Pracował jako asesor i referent w Konsystorzu i kościelnym

²⁴ Hier. cath. vol. 8 s. 339; G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 315 nn.; M. Dzeduszycki, *Lwowskie arcybiskupstwo ormiańskie* [w:] *Encyklopedia kościelna*, red. M. Nowodworskiego [...] t. 12 s. 117.

²⁵ Hof- Haus und Staatsarchiv. Wien. Geistliche Agentie Akten. 1876 Romaszkan (proces informacyjny, kopie bulli papieskich); Hier. cath. vol. 8 s. 339; Z. Fraś, *Romaszkan Grzegorz Józef*, PSB t. 31 s. 618—619.

²⁶ Tamże; Hier. cath. vol. 8 s. 339; *Isakowicz Izaak Mikołaj*, PSB t. 10 s. 170—171; Cz. Lechicki, *Isakowicz Izaak Mikołaj (1824—1901)*, „*Nasza Przeszłość*” 19:1964 s. 237—240; T. Zaleski, *Izaak Mikołaj Isakowicz arcybiskup lwowski ob. orm. (1824—1901)*, Kraków 1983 (mps); J. Mandziuk, *Isakowicz Izaak Mikołaj*, SPTK t. 2 s. 89—91.

sądzie ormiańskim. Był proboszczem i dziekanem we Lwowie, dyrektorem sierocińca im. Torosiewicza i prepozytem kapituły ormiańskiej²⁷.

Na wniosek namiestnika Galicji cesarz Franciszek Józef I w dniu 12 XI 1875 r. mianował ks. Romaszkana arcybiskupem ormiańskim we Lwowie, a papież Pius IX bullą *Divina disponente gratia* (3 IV 1876) prekonizował go na to stanowisko i tegoż dnia przesłał mu paliusz. Sakry biskupiej udzielił metropolita lwowski ob. łac. Franciszek Wierchlejski w dniu 20 IV 1876 r., a 5 maja odbył uroczysty ingres do katedry. Zmarł nagle 11 grudnia 1881 r.²⁸

W dniu 13 I 1882 r., zgodnie z zarządzeniem nuncjusza apostolskiego w Wiedniu S. Vanutello, odbyły się we Lwowie wybory trzech kandydatów na wakującą stolicę arcybiskupią. Na wybory przybyło 15 spośród 16 księży uprawnionych do wyborów. W czasie głosowania zgodnie z przepisami byli przedstawiciele Kapituły Metropolitalnej ob. łac. i ob. gr. kat.; pierwszą reprezentował infułat Karol Mossing, drugą natomiast oficjał Andrzej Malinowski. Z ramienia władz świeckich był obecny radca Leon Szabel. W wyniku głosowania terno kandydatów przedstawiło się następująco:

1. Ks. Izaak Mikołaj Isakowicz, proboszcz i dziekan w Stanisławowie.

2. Ks. Julian Axentowicz, kanonik gremialny kapituły ormiańskiej i dyrektor Mons Pietatis. Urodzony w 1831 r. Po studiach teologicznych na Uniwersytecie Lwowskim, w 1854 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Zmarł w 1890 r.

3. Ks. Fliran Mitulski, proboszcz w Czerniowcach.

Ani jednego głosu nie otrzymał wikariusz kapitulny Kajetanowicz²⁹. Listę kandydatów wraz z dołączoną dla każdego opinią namiestnik Galicji hr. Alfred Potocki przesłał do Wiednia. Zgodnie z jego zaleceniem cesarz Franciszek Józef I zamianował (19 III 1882) ks. Isakowicza arcybiskupem ormiańskim we Lwowie. Proces informacyjny odbył się w Wiedniu 2 maja tr., a 3 VII 1882 r. papież Leon XIII prekonizował go na to stanowisko i przesłał mu paliusz. Sakry biskupiej udzielił mu biskup krakowski Albin Dunajewski przy asyście biskupa pomocniczego ob. łac. Seweryna Morawskiego i metropolity gr. kat. Sylwestra Sembratowicza. Dnia 4 VI 1886 r. papież Leon XIII mianował go asystentem tronu papieskiego, a w 1898 roku Uniwersytet Jagielloński promował na doktora honorowego. W roku objęcia przezeń rządów w archidiecezji obejmowała ona 3 dekanaty, 9 parafii, jedną kapelanię lokalną,

²⁷ *Catalogus cleri Archidioec. Leopold. ritus Armeni p.a. D. 1897, s. 11.*

²⁸ Zob. przypis 25.

²⁹ „Bonus Pastor” 6:1882 nr 1.

16 kapłanów, 4627 wiernych. Arcybiskup Isakowicz zmarł 29 IV 1901 roku ³⁰.

Wybory następcy odbyły się 30 maja 1901 r., w których wzięło udział 15 elektorów, i wyłoniły następujących kandydatów:

1. Ks. Józef Teofil Teodorowicz otrzymał 12 głosów. Urodził się w Żywaczowie koło Horodenki w dniu 25 VIII 1864 r. jako syn Grzegorza i Gertrudy Ohanowicz. Gimnazjum ukończył w Stanisławowie, a w Czerniowcach prawo na Uniwersytecie. Po studiach filozoficznych i teologicznych na Uniwersytecie Lwowskim (1882—1887) przyjął 9 I 1887 r. święcenia kapłańskie. Od 1890 r. był proboszczem w Brzeżanach, a w 1897 r. kanonikiem kapituły ormiańskiej we Lwowie. Namiestnik Galicji hr. Leon Piniński we wniosku do Franciszka Józefa I oceniał go „jako kapłana wielkiej inteligencji i wszechstronnie wykształconego, o niezwykle gorliwej działalności duszpasterskiej, znakomitego kaznodzieję, działacza na niwie społeczno-kościelnej, który przyczynił się do złagodzenia przeciwieństw i zasługującego na uwagę jako działacza politycznego” ³¹.

2. Ks. Deodat Dawidowicz otrzymał 9 głosów. Urodził się w 1858 r. Po studiach na Uniwersytecie Lwowskim przyjął święcenia kapłańskie (1882). W 1892 r. został kanonikiem kapituły ormiańskiej. Był nadto asesorem i referentem Konsystorza Arcybiskupiego, sędzią i egzaminatorem prosynodalnym. Namiestnik charakteryzował go jako kapłana „dzielnego” i „bardzo dobrego duszpasterza” o „dużych osiągnięciach” ³².

3. Ks. Jakub Moszoro, dziekan i proboszcz w Kutach, kanonik honorowy i wikariusz kapitulny oraz administrator archidiecezji, otrzymał 9 głosów. Urodził się w 1846 r. Studiował we Lwowie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1872 r. Od 1881 r. był administratorem, a następnie proboszczem w Kutach, od 1889 r. kanonikiem honorowym. Po śmierci arcybiskupa Isakowicza został wybrany wikariuszem kapitulnym ³³.

Dnia 15 IX 1901 r. minister WRiOP Hadik przedstawił cesarzowi listę kandydatów i powtórzył opinię namiestnika Galicji, na skutek czego 24 IX 1901 r. cesarz zamianował ks. Teodorowicza arcybiskupem ormiańskim we Lwowie, a Leon XIII prekonizował go na to stanowisko 16 XII 1901 r. i przesłał mu paliusz. Sakry biskupiej udzielił mu książę biskup krakowski kard. Jan Puzyna w archikatedrze lwowskiej w asyście dwóch metropolitów lwowskich: Józefa Bilczewskiego ob. łac. i An-

³⁰ Hier. cath. vol. 8 s. 339; T. Zaleski, jw., s. 50—53; G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 350 nn.

³¹ Haus- Hof und Staatsarchiv. Wien 13 K.Z. 1901. Nr 2382/901 (wniosek Ministra WRiOP 15 IX 1901); Hier. cath. vol. 8 s. 340.

³² Jw.; *Catalogus venerabilis cleri et Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus Armeno-Catholici p.a. D. 1900*, s. 11.

³³ Jw.

drzeja Szeptyckiego ob. gr. kat. Był to najwybitniejszy hierarcha ormiański we Lwowie. W roku objęcia przezeń rządów archidiecezja liczyła 3 dekanaty, 10 parafii, 28 kapłanów, opactwo benedyktynek ormiańskich (15 sióstr), instytut dobroczynny Mons Pius z kapitałem 266 100 koron i sierociniec im. Torosiewicza z kapitałem 280 000 koron (45 wychowanków). Zmarł 5 XII 1938 r. Według schematyzmu z 1931 r. archidiecezja obejmowała 3 dekanaty, 8 parafii, 21 księży, 4 alumnów, opactwo benedyktynek ormiańskich (14 profesek), ośmioklasową szkołę publiczną, sierociniec (36 wychowanków), instytut dobroczynny Mons Pius, od 1930 r. Archidiecezjalne Towarzystwo Ormiańskie oraz 5200 wiernych³⁴.

Wikariuszem kapitulnym i administratorem archidiecezji po śmierci arcybiskupa Teodorowicza został wybrany (przed 9 XII tr.) ks. Dionizy Kajetanowicz. Dnia 2 I 1939 r. elektorzy zebrali się w archikatedrze lwowskiej w celu wyłonienia 3 kandydatów na wakującą stolicę arcybiskupią przy udziale delegatów Kapituł Metropolitalnych ob. łac. i gr. kat. Akta wyborów przesłano do nuncjatury warszawskiej, a ta przekazała je do Kongregacji Kościołów Wschodnich w Rzymie. Wśród trzech kandydatów był proboszcz ormiański w Czerniowcach na Bukowinie ks. Andrzej Łukasiewicz, kanonik honorowy (urodzony w Szepińcach w 1879 r., wyświęcony w 1904 r.). Był pasterzem największej parafii ormiańskiej, przynależnej do 1925 r. do archidiecezji lwowskiej (1925 — 1160 wiernych, 5 kaplic mszalnych)³⁵. Wybuch drugiej wojny światowej przeszkodził w obsadzeniu stolicy arcybiskupiej. Archidiecezją kierował przez całą wojnę ks. Dionizy Kajetanowicz. Po powtórnym wkroczeniu wojsk sowieckich do Lwowa (26 VII 1944) władze sowieckie ogłosiły 20 VIII 1945 r. likwidację archidiecezji, aresztowały ks. infułata Kajetanowicza i skazały go na 10 lat łagru. Zaproponowały mu stolicę arcybiskupią we Lwowie za cenę zerwania z Rzymem. Propozycję tę odrzucił, został przeto wywieziony do łagru na północ od koła podbiegunowego i tu 18 XI 1950 r. zmarł w Abieź w 78 roku życia.

Dnia 12 I 1957 r. Kongregacja Kościoła Wschodniego zamianowała ordynariuszem Ormian katolików w Polsce kardynała prymasa Stefana Wyszyńskiego, a po jego śmierci kardynała prymasa Józefa Glempa³⁶.

³⁴ Zob. przypis 31 i 32; *Catalogus* [...] a.D. 1903; G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 370 nn.; Z. Obertyński, *Kościół ormiański* [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2 cz. 2, Poznań 1979, s. 84—85; L. Grzebień, *Teodorowicz Józef Teofil*, SPTK t. 3 s. 307—311.

³⁵ *Le Sainte Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes* (1939—1945), vol. 1, Città del Vaticano 1967, s. 441 (nr 297); K. Piętka, *Kajetanowicz Dionizy*, SPTK t. 6 s. 19; *Schematismus universi cleri Archidioecesis Leopoliensis ritus armeno-catholici p.a. D. 1925*, s. 29.

³⁶ G. Petrowicz, *La Chiesa...*, s. 377—381.

DIE BESETZUNG DES ARMENISCH-KATHOLISCHEN ERZBISTUMS IN LEMBERG IN DEN JAHREN 1772—1918

Zusammenfassung

Im Jahre 1361 ist das armenische Erzbistum in Lemberg entstanden. Der Kylikische Patriarch Mesrobius hat in Sis den ersten polnischen armenischen Erzbischof, Gregor den Großen (1361—1374) geweiht. König Kasimir der Große bestätigte die Gründung des armenischen Erzbistums und verlieh ihm 1367 ein Privileg, das die volle religiöse Freiheit gewährte. Die polnischen Armenier sind 1630 der Union mit dem Heiligen Stuhl beigetreten. In dieser Zeit ist die Besetzung des Erzbistums bis 1772 durch die Wahl eines Kandidaten von den armenischen Geistlichen und von den Vertretern der Laien durchgeführt worden. Dann bestätigte König den Kandidaten, Der apostolische Nuntius in Warschau holte sich Auskünfte und erst dann ernannte der Papst den neuen armenischen Bischof.

Im Jahre 1772 umfaßte die armenische Erzdiözese in Lemberg den ganzen polnisch-litauischen Staat, Moldawien, die Walachei und eine Mission in Krim. Zusammen waren dies 18 Pfarreien, 41 Priester und 3251 Gläubige. Im Zusammenhang mit der ersten Teilung Polens kam ein beträchtlicher Teil der armenischen Erzdiözese unter österreichische Herrschaft, obwohl der Erzbischof Jakub Tumanowicz die Gerichtsbarkeit über den bei Polen gebliebenen armenischen Pfarreien ausübte. Die Kaiserin Maria Theresia behielt sich und ihren Nachfolgern das ungehinderte Recht der Ernennung der griechisch-katholischen Bischöfe vor (1779). Als im Jahre 1798 Erzbischof Tumanowicz in Lemberg starb, erschien die Frage der Besetzung des armenischen Erzbistums in einem neuen Licht. Kaiser Franz II. wollte, daß Wahlrecht ausschließlich dem armenischen Klerus vorbehalten sein sollte. Drei Kandidaten sollten gewählt und einer von ihnen vom Kaiser bestätigt werden. Auf Grund einer solcher Ordination ernannte der Kaiser 1798 den neuen armenischen Erzbischof in Lemberg, Józef Szymonowicz, den bisherigen Generalvikar. Die Bemühungen um die päpstliche Präkonisation konnte man aber erst nach der Rückkehr des Papstes nach Rom beginnen. Seit 1798 war der Papst von den Franzosen in Valence an der Rhône gefangen gehalten worden. Pius VII. machte die Ernennung des Józef Szymonowicz von einer Erkundigung, eingezogen von dem apostolischen Nuntius in Wien, S.A. Ruffo, abhängig. Die österreichischen Behörden hatten aber ihre Zustimmung dazu bisher verweigert. Der Papst ernannte schließlich Szymonowicz zum armenischen Erzbischof. In seiner Bulle *Ecclesiae archiepiscopali* vom 12. 9. 1800 übersah er aber das kaiserliche Recht „praesentationis et patronatus“. Erst im Jahre 1819 wurde es bei der Besetzung des Lemberger Erzbistums nach dem Tode des Erzbischofs Szymonowicz im Jahre 1816 wieder beachtet. Der Kaiser stimmte einer Erkundigung durch den apostolischen Nuntius in Wien zu und so sollte es in Zukunft bleiben. Dafür billigte der Papst den österreichischen Kaisern das „ius praesentationis et patronatus“ zu. Von drei Kandidaten, gewählt vom Domkapitel und den Pfarrern der Erzdiözese, ernannte der Kaiser einen und stellte ihn dem Heiligen Stuhl zur Präkonisation vor. Außerdem sollte die Erzdiözese die Besoldung für den Bischof aus den sog. Religionsmitteln bekommen. Dieses Verfahren wurde auch bei der Inthronisation der weiteren Erzbischöfe nach katholisch-armenischen Ritus in Lemberg angewendet.